

Васіль Лужынскі і яго роля ў пашырэнні культу прападобнай Еўфрасінні на тэрыторыі Полацка-Віцебскай епархіі

Мыслівец Г.М.

Як вядома, шанаванне святых было замацавана ў хрысціянстве з самых старажытных часоў. Першапачаткова рэлігійны культ распаўсюджваўся на апосталаў і пакутнікаў, а таксама на старазапаветных святых – праайцоў і прарокаў. Таксама ў старажытны перыяд складаецца шанаванне прадстаяцеляў мясцовых цэркваў – спачатку ў межах асобнай царквы, дзе праходзіла іх служэнне, а пасля ў рамках агульнацаркоўнага культу.

Гістарычнае развіццё прыводзіць да з’яўлення іншых катэгорый святых, шанаванне якіх уваходзіць у агульны культ. Так, узнікненне і фарміраванне інацкага жыцця, узвядзенне манастыроў абумовіла з’яўленне шанавання прападобных – святых манаскага чыну, чый подзвіг заключаўся ў малітве і самаадданым служэнні Богу. Святыя-заснавальнікі манастыроў, скітоў, лаўр, якія клапаціліся аб уладкаванні манаскага жыцця, атрымалі ў народзе асаблівае шанаванне.

Культ святога з’яўляецца шматграннай гісторыка-культурнай і рэлігійнай формай шанавання, якая складаецца гістарычна на базе рэлігійных уяўленняў і звычаяў; з’явай яго пасмяротнай прысутнасці ў грамадстве. Тэрмін «культ» сінанімічны паняццю «шанаванне» і выкарыстоўваецца як раўназначны яму [4, с. 75]. Духоўна-маральныя каштоўнасці кожнага народа звязаны з нацыянальнымі, «уласнымі» святымі. Сярод шанаваных святых Еўфрасіння Полацкая (1104–1173) займае пачэснае месца. Імя прападобнай ігуменні стаіць у адным шэрагу з імёнамі такіх усходнеславянскіх падзвіжнікаў, як Антоній і Феадосій Пячорскія, Кірыл Тураўскі, Сергій Раданежскі, Кірыл Белазерскі і інш. Традыцыя шанавання святой складалася гістарычна і ўвабрала ў сябе рэлігійныя ўяўленні і звычаі рознага паходжання. На сучасным этапе Еўфрасіння Полацкая стала ўспрымацца апыжункай беларускага народа і жаночага манаства, бо прападобная прычынілася не толькі да развіцця хрысціянскай веры, праславіўшыся аскетычным жыццём, але садзейнічала развіццю духоўнай культуры і асветы.

12 лютага 1839 г. у полацкім Сафійскім саборы падчас сумеснага служэння трох уніяцкіх іерархаў – Іосіфа (Сямашка), Антонія (Зубко) і Васіля (Лужынскага) – быў падпісаны саборны акт аб далучэнні ўніяцкай царквы да праваслаўнай, і складзена прашэнне на імя расійскага імператара Мікалая I з дадаткам 1305 подпісаў духоўных асоб. 25 сакавіка 1839 г. Мікалай I адобрыў прашэнне. Шэраг мерапрыемстваў, запланаваных епіскапам Гаўрыілам (Гарадковым) па адраджэнні жаночага манастыра ў мястэчку Сяльцо (Спас), знайшлі сваё ўвасабленне пасля правядзення Полацкага сабора ў дзейнасці Васіля (Лужынскага), які прыняў кіраванне Полацка-Віцебскай епархіяй 7 ліпеня 1840 г.

Узяўшы з Сафійскага сабора Еўфрасіннеўскі крыж, Васіль (Лужынскі) у суправаджэнні архімандрыта полацкага Богаяўленскага манастыра Філарэта накіраваўся з Полацка ў Маскву (на тры тыдні), а пасля – у Санкт-Пецярбург. У абедзвюх сталіцах полацкай рэліквіі былі аказаны асаблівыя шанаванні. Некаторы час крыж знаходзіўся ва Успенскім саборы Маскоўскага Крамля, дзе быў уладкаваны на выдатным наложу, адкуль святыню хрэсным ходам урачыста пераносілі ў іншыя маскоўскія храмы [6, с. 204–205]. У Санкт-Пецярбурзе крыж знаходзіўся спачатку ў Сінадальнай царкве, а пасля, па даручэнні расійскага імператара Мікалая I (1825–1855), быў перанесены для ўсенароднага пакланення ў Казанскі кафедральны сабор.

У сваіх успамінах архіепіскап Васіль падрабязна апісвае, як саборнае духавенства вазіла Еўфрасіннеўскі крыж па «домам чыноначальных, вельмож, князей, графов і богатых купцов для совершения в их помещениях молебствий с водоосвящением», сам жа крыж для асвятчэння вады не выкарыстоўвалі, а замянялі іншым, што, безумоўна, сведчыла аб глыбокай пашане святыні [6, с. 204].

Пасля агляду крыжа Еўфрасінні Полацкай Мікалай I указам ад 18 кастрычніка 1841 г. загадаў перавесці полацкі жаночы манастыр у Спас (Сяльцо) і аддаць у яго непасрэднае валоданне Спаса-Праабражэнскі храм [5, с. 24]. Так, у Сяльцы (сучасны Полацк) пачынае дзейнічаць жаночы манастыр, далучаны да разраду першакласных «по исторической древности и важному своему значению» [12, а. 1]. 30 лістапада 1841 г. у адноўленым манастыры з'явіліся першыя насельніцы: былыя манахіні базыльянскага Ордэна, якія раней жылі ў келлях пры Сафійскім саборы [6, с. 204]. Першай настаяцельніцай адноўленага Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра стала былая настаяцельніца былога базыльянскага манастыра на Верхнім замку Інакенція Кулешанка, якая, як і большасць былых манахінь-базыльянак, не пагадзілася прыняць праваслаўную веру і праз год была заменена Еўфрасінняй Дзегцяровай (1842–1843).

Па вяртанні з Санкт-Пецярбурга архіепіскап Васіль спачатку пакінуў крыж у Сафійскім саборы. 23 мая 1842 г., у дзень памяці Еўфрасінні Полацкай, крыж, згодна распрацаванаму цырыманялу, быў урачыста ім перанесены ў Спаса-Праабражэнскую царкву і пакладзены ў келлі святой [6, с. 216–217; 11, а. 3]. Спецыяльна для захоўвання святыні ў Маскве быў выраблены кіёт. На сцяне побач з крыжом была замацавана медная з пазалотай шыльда з інфармацыяй аб часе аднаўлення Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра і пакладання туды крыжа. Па загаду Васіля (Лужынскага) штогод, 23 мая, адбывалася святкаванне перанясення крыжа з Сафійскага сабора ў Спаса-Праабражэнскую царкву [3, с. 18]. Пазначанае мерапрыемства, безумоўна, садзейнічала ўздыму шанавання Еўфрасінні Полацкай у межах епархіі і паклала пачатак традыцыі здзяйсняць асаблівае святкаванне у гонар прападобнай у дзень яе памяці – 23 мая [15, с. 17].

Фактычнае аднаўленне Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра было распачата не раней за 1842 г. [16, а. 5–6]. На ахвяраванні вернікаў, якія паступалі ў кружкі, уладкаваныя каля крыжа падчас здзейсненых Лужынскім падарожжаў у Маскву і Санкт-Пецярбург (30 тыс. руб. асігнацыямі [6, с. 213]), у перыяд з 1842 па 1846 гг. былі ўзведзены і адрамантаваны манастырскія будынкі, у тым ліку – сіроцкі прытулак і багадзельня [10, а. 6–8; 18, а. 8–8ад.]. Гэтага, аднак, было недастаткова, каб манастыр выглядаў належным чынам. Келлі інакінь былі размешчаны ў невялікіх драўляных хатах, «раскіданых» па розных кутах манастырскага двара (толькі ў 1876 г. на схіле ракі Палаты быў узведзены новы келейны корпус) [2, с. 17].

З адраджэннем Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра назіраецца актывізацыя ў шанаванні Еўфрасінні Полацкай. Архіепіскап Васіль (Лужынскі) актыўна ўдзельнічаў у пераасэнсаванні культу святой і спрыяў уздыму яе шанавання ўжо пасля аднаўлення манастыра, які ў гонар сваёй заснавальніцы атрымаў падвойную назву – «Спаса-Еўфрасіннеўскі».

У 1844 г. пры манастыры было заснавана Спаса-Еўфрасіннеўскае епархіяльнае вучылішча для дзяўчын духоўнага чыну, якое першапачаткова размясцілася ў былой рэзідэнцыі генералаў езуіцкага Ордэна (двухпавярховы мураваны будынак) [17, а. 11ад.–13]. Такім чынам, традыцыя навучання, закладзеная Еўфрасінняй Полацкай, была працягнута.

Нягледзячы на шэраг захадаў Васіля (Лужынскага) па рэстаўрацыі традыцыі шанавання Еўфрасінні Полацкай, непасрэднае ажыўленне паломніцкіх візітаў у манастыр назіралася толькі адзін раз на год: у дзень памяці святой ігуменні (23 мая). Вядома, што манастыр быў заснаваны ў зручным месцы і знаходзіўся ў адлегласці 1 км ад Віцебска-Дынабургскай чыгункі, і таму мог змясціць значную колькасць багомольцаў. Аднак манастырская інфраструктура яшчэ не была прыведзена ў належны стан і «богомольцы в ненастные и холодные дни не имеют места где укрыться от непогоды и потому число их значительно уменьшается зимой» [1, с. 291–293]. Каб выправіць склаўшуюся сітуацыю манастырскае кіраўніцтва вырашыла пабудаваць цёплы храм для правядзення богаслужэнняў у халодную пару года.

Будаўнічыя работы па ўзвядзенні царквы з правага боку ад Спаса-Праабражэнскага храма былі распачаты ў 1842 г. і канчаткова завершаны да 1847 г. Двухгадовага збору ахвяраванняў у двух сталіцах Расійскай імперыі не хапіла для пабудовы новай цёплай царквы, і таму храм быў уладкаваны ў жылым будынку невялікіх памераў. Адзіны прастол быў асвячоны ў імя прападобнай Еўфрасінні Полацкай [13, а. 1, 4; 19, с. 91]. У 1852 г. пасля правядзення новых рамонтных работ у храме было запланавана ўсталяваць пазалотны іканастас, ахвяраваны манастыру М. М. Хаванскім [251, а. 8ад.].

Дакладны час узвядзення Свята-Еўфрасіннеўскіх храмаў у вёсках Сакалішча і Бароўка (Віцебская вобласць) не высветлены. Вядома, што да 1799 г. абодва храмы адносіліся да ўніяцкіх і пры ўдзеле заможных прадстаўнікоў роду Шчытоў і Корсакаў былі пераасвячоныя ў рымска-каталіцкія [7, а. 338; 8, а. 48]. У 1840 г., пасля ўсталявання іканастасаў і пераасвячэння ў імя прападобнай Еўфрасінні Полацкай, храмы паступілі ў Праваслаўнае ведамства [6, с. 199; 19, с. 33, 38].

Падчас кіравання ігуменні Еўфрасінні (Сербіновіч) (1853–1878) у 1856 г. была ўпершыню выдадзена служба Еўфрасінні Полацкай [9, а. 2–2ад.]. Родны брат ігуменні Еўфрасінні, К. С. Сербіновіч, быў дырэктарам Гаспадарчага ўпраўлення пры Св. Сінодзе і шмат у чым садзейнічаў адраджэнню манастырскага архітэктурнага ансамбля. Дарэчы, сама настаяцельніца таксама мела вялікі ўплыў у вышэйшых духоўных колах Санкт-Пецярбурга, які яна скарыстоўвала на добраўпарадкаванне манастыра і асабліва Спаса-Праабражэнскай царквы. Так, у 1865 г. у царкве былі пафарбаваны сцены, дах, здзейснены шэраг дробных касметычных работ, а ў 1868 г. абноўлены манастырская трапезная і келлі манахінь, выпраўлена манастырская агароджа [14, а. 38ад.].

У дачыненні да актыўнай дзейнасці ігуменні Еўфрасінні (Сербіновіч) архіепіскап Васіль (Лужынскі) пазначаў наступнае: «Келія святой угодницы (Г. М. – Еўфрасінні Полацкай) устроена со всей любовью к святой подвижнице обители. Ризница церковная так хороша, что и желать ничего лучшего нельзя. Все это заведено старанием игуменьи Евфросинии Сербинович» [9, а. 2ад.].

У дзень святкавання памяці Еўфрасінні Полацкай 23 мая 1860 г. на архірэйскім хутары Залучоссе, які знаходзіцца на адлегласці 4 км ад Віцебска, архіепіскап Васіль (Лужынскі) у саслужэнні трох архімандрытаў асвятціў у імя прападобнай Еўфрасінні «прочно и исправно построенную» драўляную царкву [8, а. 38–38ад.]. Падчас кіравання Васіля (Лужынскага) у 1866 г. на месцы драўлянай царквы, якая належыла прадстаўнікам рымска-каталіцкай канфесіі, у в. Росіца (Віцебская вобласць) у рэтраспектыўна-рускім стылі была ўзведзена мураваная царква Еўфрасінні Полацкай [19, с. 34].

Такім чынам, у перыяд кіравання архіепіскапа Полацкага і Віцебскага Васіля (Лужынскага) (1840–1866) быў распачаты працэс рэстаўрацыі культу Еўфрасінні Полацкай. Так, за перыяд дзейнасці архіепіскапа быў завершаны шэраг работ па аднаўленні Спасакага манастыра, які ў гонар сваёй заснавальніцы атрымаў падвойную назву – «Спаса-Еўфрасіннеўскі». Намаганнямі полацкага архіепіскапа ў Спаса-Праабражэнскую царкву быў вернуты Еўфрасіннеўскі крыж – адзін з галоўных атрыбутаў культу полацкай ігуменні, пры дапамозе якога стала магчымым аднаўленне жаночага манастыра на яго былым гістарычным месцы.

Дзякуючы непасрэдным намаганням Васіля (Лужынскага) на тэрыторыі Віцебскай губерні было пераасвячона (вёскі Сакалішча, Бароўка, Росіца) і пабудавана (цёплая царква ў полацкім Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры, драўляныя храмы ў в. Рудня і на хутары Залучоссе) шэсць храмаў у імя Еўфрасінні Полацкай.

Так, за адносна кароткі перыяд была сфарміравана перыферычная сетка шанавання памяці святой, якая яшчэ не выходзіла за межы Полацкай епархіі (за выключэннем Свята-Еўфрасіннеўскай царквы ў Вільнюсе) і была падпарадкавана адзінаму цэнтру – Спаса-Еўфрасіннеўскаму манастыру.

Спис літаратуры і крыніц

1. Васильев, А. Полоцкий Спасо-Евфросиниевский монастырь / А. Васильев // Рус. паломник. – 1910. – № 18. – С. 291–293.
2. Дубровский, М. Житие преподобной Евфросинии, княжны Полоцкой, с кратким описанием основанного ею в г. Полоцке женского монастыря / [протоиерей Михаил Дубровский]. – Изд. 4-е, исправл. и дополн. – Витебск : Губ. типолитогр., 1902 (обложка 1903). – 27 с.
3. Дубровский, М. Житие преподобной Евфросинии, княжны Полоцкой: к торжеству перенесения св. мощей пр. Евфросинии из г. Киева в г. Полоцк / М. Дубровский. – СПб. : Полоц. церков. братство, 1910. – 19 с.
4. Живов, В. М. Святость: Краткий словарь агиографических терминов. – М. : Гнозис, 1994. – 112 с.
5. Зорин, Н. И. Преподобная Евфросинья, княжна Полоцкая: (к торжеству перенесения св. мощей преподобной Евфросиньи из Киево-Печерской Успенской лавры в Полоцкий Спасо-Евфросиньевский женский монастырь / Н. И. Зорин. – СПб. : Тип. «Сельск. вестник», 1910. – 32 с.
6. Лужинский, В. Записки Василия Лужинского, архиепископа Полоцкого : о начале и ходе окончательно совершившегося дела воссоединения греко-униатской церкви в Белоруссии и Волыни с православною российскою церковью, написанные в конце 1866 г. / В. Лужинский. – Казань : Изд-во Каз. духов. акад., 1885 (Тип. Императ. Унта). – 310 с.
7. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 2503. Воп. 1. Спр. 23. Канцелярия Витебского губернского церковно-строительного присутствия. А. 338.
8. НГАБ. – Ф. 2531. Воп. 1. Спр. 30. Отчет о состоянии епархии на 1860 г. 1860 г. А. 38–38ад., 48.
9. НГАБ. – Ф. 2563. Воп. 1. Спр. 11. Письмо архиепископа Василия (Лужинского) к настоятельнице Спасо-Евфросиниевского монастыря игумении Евфросинии (Сербинович). 1856 г. А. 2–2ад.
10. НГАБ. – Ф. 2694. Воп. 1. Спр. 12. Акт освидетельствования Евфросиниевской церкви Всемилоштивого Спаса и находящегося при ней поиезуитского возобновленного каменного двухэтажного дома с прочими строениями Епархиальным Архитектором совместно с учрежденным комитетом. 1842 г. А. 5–9.
11. НГАБ. – Ф. 2694. Воп. 1. Спр. 26. Дело о торжественном перенесении Животворящего Креста Преподобной Евфросинии Полоцкой в Спаскую обитель. 1842 г. А. 3.
12. НГАБ. – Ф. 2694. Воп. 1. Спр. 27. Дело о передаче церкви Всемилоштивого Спаса с имуществом и строениями в ведение наместницы Иннокентии 1849 г. 25 февр. 1849 г. А. 1.
13. НГАБ. – Ф. 2694. Воп. 1. Спр. 28. Дело о снабжении теплой церкви Спасо-Евфросиньевской обители необходимыми принадлежностями и проч. 1842 г. А. 1, 4.
14. НГАБ. – Ф. 2694. Воп. 1. Спр. 498. Входящие документы за 1866–1868 гг. Клировые ведомости монастырей. 1866–1868 гг. А. 38ад.
15. Православные монастыри Беларусі = Праваслаўныя манастыры Беларусі / Авт.-сост. С. Э. Сомов. – Минск : Четыре четверти, 2003. – 197 с. – (Наши духовные ценности : в 12 вып. – Вып. 5).

16. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (РДГА). – Ф. 218. Воп. 4. Спр. 1221. Заключение Департамента рассмотрения проектов и смет. 1843 г. А. 5–6.
17. РДГА. – Ф. 796. Воп. 442. Спр. 1095. Из отчета в Св. Синод Преосвященного Маркела, епископа Полоцкого и Витебского. 1885 г. А. 11ад.–13.
18. РДГА. – Ф. 799. Воп. 16. Спр. 297. Донесение Его Преосвященству Преосвященнейшему Маркелу, епископу Полоцкому и Витебскому от настоятельницы Полоцкого Спасо-Евфросиниевского женского монастыря игумении Евгении. 1884 г. А. 4–6, 9–12.
19. Статистические сведения о церквях и причтах Полоцкой епархии, с алфавитными списками оных, с обозначением числа прихожан, количества церковной земли, штатного оклада жалованья, процентов от капиталов и вознаграждений за отошедших в казну крестьян, составленные в Полоцкой духовной консистории. – Минск : Типолитограф. Г. А. Малкина, 1884. – 92 с.